

УДК 808.26 – 56:398.83(=161.3)

## Асаблівасці суб'ектнага значэння ў сказах розных тыпаў (на матэрыяле беларускіх народных песень сямейна-бытавой тэматыкі)

Н. П. МАЛАШАНКА

Семантычны сінтаксіс стаў сферай актыўных навуковых пошукаў параўнальна нядаўна. Даследаванні ў гэтай галіне звязаны з імёнамі А. У. Бандаркі, Н. Ю. Шведавай, А. Я. Міхневіча, Н. М. Арват і інш. Працы вучоных-сінтаксістаў характарызуюцца шырокім спектрам поглядаў на семантычны суб'ект.

Ходам развіцця лінгвістыкі паняцце суб'екта пастаўлена ў становішча аднаго з самых дыскусійных паняццяў. На сучасным этапе семантычнага сінтаксісу найбольшую цікавасць уяўляе пытанне аб суадносінах семантыкі суб'екта з рознымі формамі граматычнай рэпрэзентацыі суб'ектнай семантыкі ў структуры сказа.

У лінгвістычнай літаратуры семантычны суб'ект азначаецца як “сінтаксічна незалежны субстанцыяльны кампанент суб'ектна-прэдыкатнай структуры, які абазначае носьбіта прэдыкатыўнай прыметы” [5, с. 133].

Пытанне аб сінтаксічным статусе форм, якія маюць суб'ектнае значэнне, застаецца адкрытым у беларускім мовазнаўстве. У функцыянальным плане склонавыя формы з суб'ектным значэннем у традыцыйнай граматыцы і ў сучаснай сінтаксічнай навуцы атрымлівалі і атрымліваюць рознае і супярэчлівае тлумачэнне.

Трэба адзначыць, што мова – сістэма не строга дэтэрмінаваная, а перш за ўсё імаверная, і межы паміж рознымі моўнымі сутнасцямі часам празрыстыя. У рэальных канструкцыях суб'ектнае значэнне не заўсёды выступае ў чыстым выглядзе. Магчымы нейтралізацыя суб'ектнага значэння, ускладненне шляхам наслання іншых семантычных адценняў. Так, у канструкцыі

*На вуліцы дзевачкі скачуць,*

*А ў мяне дзяціна плачыць.* [11, с. 128] словаформа ‘дзяціна’ з’яўляецца адначасова носьбітам суб'ектнага (суб'ект стану) і аб'ектнага (аб'ект уладання пры суб'екце ўладання ‘ў мяне’) значэнняў; у сказе

*Ў цябе, матуля, нявестка адна,*

*Ай, люлі, паюлі, нявестка адна.* [11, с. 103] словаформа ‘нявестка’ сумяшчае аб'ектнае (аб'ект уладання пры суб'екце ўладання ‘ў цябе’) і суб'ектнае (суб'ект азначанай колькасці) значэнні; у канструкцыі

*Мне баліць галоўка –*

*Яна кажа ўстаці:*

– *Уставай, нявестка,*

*Бадай ты не ўстала!* [11, с. 100] словаформа ‘галоўка’ сумяшчае лакатыўнае і суб'ектнае значэнні.

Размаўляючы аб семантычным суб'екце, мы маем на ўвазе “той элемент тыповай ‘суб'ектна-прэдыкатна-аб'ектнай сітуацыі’, які выступае як субстанцыя, што з’яўляецца крыніцай пылісваемай ёй непасіўнай прэдыкатыўнай прыметы. Уласцівасць суб'екта “быць субстанцыяй, што з’яўляецца крыніцай прыпісваемай ёй непасіўнай прыметы” заключае ў сабе дэнататыўна-паняццёвы аспект і аспект моўнай інтэрпрэтацыі” [3, с. 117].

Такім чынам, суб'ектнае значэнне не заўсёды выступае ў чыстым выглядзе. А. У. Бандарка канстатуе: “З пункту гледжання дыскрэтнасці/ недыскрэтнасці суб'ектнага значэння (“чыста суб'ектнага” або спалучанага з аб'ектнай і часткова акалічнаснай семантыкай) могуць быць вылучаны два тыпы суб'ектнасці: 1) “чыстая” і 2) “спалучаная суб'ектнасць” [3, с. 120].

Суб'ектнасьць першага тыпу прадстаўлена ў такіх канструкцыях, як:

*Пярэчэначкаў залоченькіх,  
Каснічкоў красненькіх,  
Штоб я толькі пагуляла,  
З імі размаўляла. [11, с. 33];*

*Ой, даўно я ела сухі хлеб,  
А ўсё ела хлеб з калінкаю,  
А ўсё ела хлеб з малінкаю,  
Праганяла ўсё слязінкаю! [11, с. 36];*

*Над вадой схілілася,  
Я молада, журылася[я]. [11, с. 38]*  
Канструкцыі ж тыпу  
*А ў мяне дома муж ліхі—  
На вуліцу не пускае. [11, с. 138];*

*Ёсць у мяне свякровушка  
Усё журлівая. [11, с. 105],* дзе функцыя суб'екта-носьбіта прыметы (квалітатыўны, дэ-тэрмінат) спалучана з функцыяй аб'екта ўладання, адносяцца да другога тыпу суб'ектнасці. Трэба адзначыць, што ў такіх сказах побач існуюць два семантычных суб'екта: 'у мяне' (суб'ект уладання) і 'муж' (суб'ект-носьбіт прыметы), 'у мяне' (суб'ект уладання) і 'свякровушка' (суб'ект-носьбіт прыметы).

Яскравы прыклад спалучанай суб'ектнасці прадстаўляюць сабой канструкцыі са значэннем стыхійнай сілы (з'явы прыроды, у якіх спайка семантычных функцый настолькі моцная, што няма асобна суб'екта, аб'екта, інструмента і акалічнасці (прычыны)):

*Лістом, лістом дарожанька запала,  
А сястронка да брацейка паслала. . [11, с. 200];*

*А, брунь божжа, мамка памрэ —  
То ўся мая гасціна міне,  
Да зарастуць дарожанькі  
Шчытнічкам да ракітнічкам  
І белымі бярозкамі,  
Абаллюся я слёзкамі. . [11, с. 278];*

*Ой, пайшла б я й палямі —  
Ўсе палі папаханы  
Ўсякаю сяўбіцаю,  
Ячмянём, тшаніцаю. [11, с. 279];*

*Зарастуць дарожачкі  
Ельнічкам, бярэзнічкам,  
Ельнічкам, бярэзнічкам,  
Зялёненькім арэшнічкам,  
Колкаю шытышкаю,  
Горкаю калінкаю [11, с. 279].*

У дадзеным выпадку цяжкаявата нават пабудоваць іерархію спалучаных прымет. Паколькі нас у першую чаргу цікавіць суб'ект, то мы можам сцвярджаць, што суб'ектнасьць у дадзеных канструкцыях пад уздзеяннем іншых семантычных функцый становіцца ўскоснай, але як элемент семантыкі словаформы ў Творным склоне яна застаецца, каўзатыўнасьць дадзенай словаформы прагледжваецца.



Разгледзім зараз інфінітыўныя канструкцыі, якія таксама можна сустрэць у фальклорных тэкстах. Такія канструкцыі, як правіла, характарызуюцца “ўскоснай” (спалучанай) суб'ектнасцю. Суб'ектная семантыка ўласціва кампаненту, выяўленаму Давальным склонам імені або займенніка:

*Людзі будуць пасылаці,*

*А мне на старасць гараваці. [11, с. 30];*

*Дзевачкі, падружачкі, лажыцца спаць,*

*Дзевачкі, падружачкі, вам некага ждаць,*

*А мне, маладзенькай, усю ночку не спаць,*

*А мне, маладзенькай, нялюбага ждаць. [11, с. 94];*

– *За што мне сваю жынку біці? [11, с. 113]*

Такі кампанент (словаформа ў Давальным склоне) сінтэзуе дзве функцыі: 1) функцыю ўскоснага аб'екта (адрасата), да якога звернуты мадальны змест (*мне гараваці; вам ждаць, мне не спаць, мне ждаць; мне біці*); 2) функцыю суб'екта таго дзеяння (*гараваці; ждаць, не спаць; біці*), якое павінна быць выканана. Згаджаючыся з А.У.Бандаркам, можна сцвярджаць, што “мадальнае слова можа адсутнічаць, але змястоўныя адносіны аказваюцца аналагічнымі; элемент патэнцыяльнасці ў дадзеным выпадку імпліцытна перадаецца канструкцыяй давальны склон + інфінітыў... Функцыя аб'екта (адрасата), да якога звернуты экспліцытна выяўлены або імпліцытна перададзены мадальны змест, уздзеінічае на функцыю суб'екта мадальна характарызуванага дзеяння такім чынам, што суб'ектнасць набывае ўскосны характар” [3, с. 120]. Значыць, у інфінітыўных сказах агенсіўнасць суб'екта нейтралізавана рознымі мадальнымі значэннямі:

*Цяпер мне не хадзіці, куды я хадзіла,*

*Цяпер мне не любіці, каго я любіла. [11, с. 150]*

Пры разглядзе граматычна аднастаўных сказаў трэба адказаць на пытанне, якая роля семантычнага суб'екта ў безасабовым сказе. Тут погляды даследчыкаў разыходзяцца. Разгледзім некаторыя з іх. Напрыклад, С.І.Какорына сцвярджае, што “аднастаўныя сказы па сваёй граматычнай семантыцы нясуць інфармацыю аб незалежнай прымеце, якая не дапускае абавязковай аднесенасці да носьбіта прыметы. Аднак пры рэалізацыі структурнай схемы на ўзроўні аблігаторнага распаўсюджвання аднесенасць да носьбіта прыметы можа выявіцца, але і ў гэтым выпадку прымета застаецца незалежнай ад свайго носьбіта, – суб'ект не з'яўляецца актыўным вытворцам прыметы, агенсам (незалежнасць прыметы ад яго носьбіта захоўваецца)” [8, с. 19]. Адсюль і граматычна маркіраваная дэагенсіўнасць і дэактыўнасць семантычнага суб'екта ў аднастаўным сказе:

*Да не жалка мне, што мой лён зарос,*

*А жалка мне, што мой род атрос. [11, с. 213];*

*Мяне дома не бывала,*

*У мяне ў двары шкода стала,*

*Люлюшкі-люлі. [11, с. 126];*

*Згатую вячэрку –*

*А ёй не смашнінька,*

*Пасцялю пасцельку –*

*А ёй не мякенька. [11, с. 91]*

Пра дэагенсіўнасць і непрадукцыйнасць працэсу, прадстаўленага ў безасабовых сказах, зазначалі многія даследчыкі (Н.М.Арват, С.І.Какорына, В.М.Мігірын і інш.). Н.М. Арват, напрыклад, адзначае: “У безасабовым звароце падкрэсліваецца стыхійнасць з'явы, яна выяўляецца як дзеянне, якое не мае дзеяча і якое адбываецца ў сілу пэўных умоў або прычын прыродна-стыхійнага парадку” [2, с. 4-5]. С.І.Какорына канстатуе: “Дзеянне (міжвольнае або



мэтанакіраванае), накіраванае на аб'ект, выступае як стан гэтага аб'екта. Пры адцягненні ад дзеяча аб'ект, апынуўшыся ў цэнтры ўвагі, выносіцца ў прэпазіцыю і становіцца семантычным суб'ектам – дэагенсіўным і неактыўным” [8, с. 48]: *мне жалка, мяне не бывала, ёй не смашненька, ёй не мякенька* і г. д. Ні да аднаго прэдыката ў безасабовым сказе немагчыма паставіць пытанне “што робіць?”, хоць пазіцыю прэдыката можа займаць і асабовы дзеяслоў у безасабовым значэнні. Але такія дзеясловы могуць служыць адказам на пытанні “што робіцца?”, “што адбываецца?”. В.М.Мігірын адзначае, што “бессуб'ектнасць выйшла за межы дзеяслоўнасці і трапіла ў сферу прыметнікаў і часткова прыслоўяў” [9, с. 150] (маецца на ўвазе сфера катэгорыі стану, або прэдыкатыва). У такіх канструкцыях, па словах В.М.Мігірына, прэдыкат выяўляе працэсуальную якасць, прымету безадносна да прадмета.

Незалежнасць прэдыкатыўна выяўленай непасіўнай прыметы ад яе носьбіта – агульная рыса, якая характарызуе граматычную семантыку аднаастаўных безасабовых сказаў. Аднак, на наш погляд, прымета дапускае аднесенасць да суб'екта дэагенсіўнага і дэактыўнага, але ўсё ж не абсалютна пасіўнага (*мне жалка, мяне не бывала, ёй не смашненька, ёй не мякенька*). У безасабовым сказе “атрымліваецца выказнік зусім асаблівага роду: ён адлюстроўвае... дзейнасць, адарваную ад свайго дзеяча” [10, с. 342].

Закранем безасабовыя адмоўныя экзистэнцыяльныя сказы. Гаворка ідзе аб канструкцыях, у якіх выяўляецца адсутнасць наяўнасці быцця, існавання чаго-небудзь. Асабовыя сцвярджальныя сказы з суб'ектам быцця ў Назоўным склоне ў адмоўнай форме трансфармуюцца ў безасабовыя з суб'ектным кампанентам ва ўскосным (Родным) склоне:

*Я ў кумы была дый гаварыла...* [11, с. 44] – *Мяне ў кумы не было...*

*Ёсць у полі крынічка* –

*То мая вадзічка.* [11, с. 248] – *Няма ў полі крынічкі...*

*Ёсць у мяне рукавок* –

*А то мой ручнічок.* [11, с. 248] – *Няма ў мяне рукаўка...*

Н.М.Арват адзначае: “Чым канкрэтней значэнне таго паняцця, наяўнасць якога адмаўляецца, тым больш магчымасці для захавання асабовай канструкцыі пры адмаўленні, і чым абстрактней значэнне дадзенага паняцця, тым магчымей яго безасабовасць” [1, с. 4]: *Мусіць, ты, лучыначка, у печы была?* – *Мусіць, ты, лучыначка, ў печы не была?* [11, с. 94] / *Мусіць, цябе, лучыначка, у печы не было?*; *Я была ў печы ўзапар тры начы...* [11, с. 94] – *Я не была ў печы ўзапар тры начы...* / *Мяне не было ў печы ўзапар тры начы...* (у адмоўнай форме магчымы асабовыя і граматычна безасабовыя канструкцыі). Але: *У маёй жа горкай долі ёсць хлеб-соль.* – *У маёй жа горкай долі няма хлеба-солі.* [11, с. 34] (асабовая адмоўная форма ‘Хлеб-соль не былі’ немагчыма).

Трэба дадаць, што ў экзистэнцыяльных канструкцыях дзеяслоў, які ўказвае на наяўнасць або адсутнасць суб'екта, можа быць выяўлены імпліцытна (невербальна):

– *Не ўпадай жа, мая мамка,*

*Што я ў цябе адна,*

*Ідзі мяне, ўтані мяне,*

*Дзе крыніца без дна.* [11, с. 35];

*Калодзезь на двары,*

*Вядзерца на ключы,*

*То мне вясёленька*

*Па ваду йдучы.* [11, с. 127];

– *Піце, гусачкі, хоць да вечара,*

*А я, молада, у чужой старане –*

*Ані татачкі, ані мамачкі,*

*Ані брацяtkі і з сястрыцаю.* [11, с. 134]



Такім чынам, безасабовасць адмоўнага сказа знаходзіць сваё выяўленне ў тым, што “родны склон імені з’яўляецца ў ім на месцы назоўнага склону дзейніка” [1, с. 3].

Даследчык семантычнага сінтаксісу С.І.Какорына сцвярджае, што “ў аднаасастаўных сказах семантычны суб’ект заўсёды аказваецца ва ўскосным склоне: ён дэзагенсіўны і дэзактыўны – пад уздзеяннем граматычнай семантыкі канструкцыі” [8, с.49]:

*А мне, маладзенькай,*

*Так цяжсанька стала.* [11, с. 222];

*Не спалася моладзе, не драмалася,*

*Эй, не спалася моладзе, не драмалася.* [11, с. 223];

*За бор сонейка закацілася,*

*Мне да матулькі захацелася.* [11, с. 286]

Развітая сістэма склонавых форм і прыназоўнікава-склонавых злучэнняў, надзеленых суб’ектным значэннем, складае асаблівасць сінтаксічнага ладу беларускага сказа. Выяўленне семантычнага суб’екта ўскосным склонам імені – адна з тыповых рыс беларускага сінтаксісу. Назоўны склон не нясе ў сабе інфармацыі аб актыўнасці суб’екта: дадзены склон можа характарызаваць і па-сапраўднаму актыўныя суб’екты (*А ўчора мяне свакор набіў, / Ой, ля-лэй, рана свакор набіў.* [11, с. 125]), і суб’екты, актыўныя ўмоўна, г. зн. непасіўныя (*Загневаўся мой міленькі / Да самай жа смерці.* [11, с. 134]). Ускосны склон мае больш вузкую спецыялізацыю: ён, як правіла, з’яўляецца паказчыкам зніжэння актыўнасці суб’екта. Аднак традыцыйнае проціпастаўленне Назоўнага склону як суб’ектнага ўскосным як аб’ектным некарэктна. “Сінтаксічная прымета незалежнасці суб’екта асноўваецца не на проціпастаўленні назоўны склон – ускосныя склоны, апраўданым толькі марфалагічнай умоўнасцю і прывычнасцю, а на проціпастаўленні незалежных (свабодных і абумоўленых) сінтаксем залежным ад іншага слова (звязаным), выведзеным з уласна сінтаксічнага аналізу. Свабодныя і абумоўленыя сінтаксемы ўступаюць у сказ у сваёй уласнай форме, якая служыць у разглядаемых выпадках выяўленнем іх суб’ектнай ролі і прызначанай для ўваходжання ў прэдыкатыўную сувязь з прэдыкатнай словаформай. Звязаныя сінтаксемы з аб’ектным значэннем формай сваёй абавязаны кіруючаму дзеяслову, знаходзяцца ў падпарадкаванні ў яго, па гэтаму быць выяўленнем незалежнага суб’екта не могуць”, – падкрэслівае Г.А.Золатава [5, с. 134].

Выразнікам суб’екта, у нашым яго разуменні, не могуць быць любыя іменныя слова-формы. Кожная мова выпрацоўвае сваю сістэму марфалагічных форм слова для выяўлення функцыі семантычнага суб’екта. Носьбіт мовы выбірае тую ці іншую з іх у залежнасці ад патрэбнасці выявіць той ці іншы сэнсавы нюанс. Успомнім, што суб’ект у разуменні С.І.Какорынай, Дз.Дз.Варонінай можа быць выяўлены любой склонавай формай або прыназоўнікава-склонавым злучэннем. Розніца паміж сінтаксэмамі аб’ектнага і суб’ектнага значэння заключаецца не ў склонавай форме, а ў іх семантыцы і сінтаксічнай прыродзе. Склонавая форма сінтаксем аб’ектнага значэння “паказвае залежнасць ад пэўнага дзеяслова, задаецца гэтым дзеясловам, суправаджае дзеяслоў ва ўсіх яго формах” [6, с. 36]:

*Вяселле зрабілі,*

*Мяне загубілі,*

*Доля ж мая няшчасная!* [11, с. 32];

*А к чаму яе ўчыці?* [11, с. 115];

*Мая свакроў ліхая*

*Ды заранне ўсё ўстае:*

*Мне работу закажа,*

*Сама ў ложка спаць ляжа.* [11, с. 101]

У сінтаксемах суб’ектнага значэння склонавая форма “не задаецца дзеясловам, не суправаджае пры іншых формах гэтага дзеяслова, але перадае назначэнне субстанцыяльнай словаформы ўступіць у прэдыкатыўную сувязь з прыметнікавай формай” [6, с. 36]:



Верба ўеца, верба клоніца,  
А мне, маладой, гуляць хочаца. [11, с. 97];

Дзевачкі, падружачкі, лажыцеся спаць,  
Дзевачкі, падружачкі, вам некага ждаць,  
А мне, маладзенькай, усю ночку не спаць,  
А мне, маладзенькай, нялюбага ждаць. [11, с. 94];

Цяжка саду без зязюлі,  
Цяжка дочцы без матул[і]. [11, с. 38]

Сінтаксічнымі прыметамі гэтых сінтаксем з'яўляюцца таксама нармальныя прэпазіцыя для суб'ектных і нармальныя постпазіцыя для аб'ектных, якая можа парушацца толькі патрабаваннямі актуальнага членення, кантэкстных сувязей сказа.

Пэўнай увагі патрабуюць да сябе аднастаўныя пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя і абагульнена-асабовыя сказы, у якіх семантычны суб'ект выяўлены невербальна. Так, напрыклад, у няпэўна-асабовых сказах носьбіту прэдыкатыўнай прыметы адпавядае семантычны суб'ект, які выступае як "няпэўная асоба":

Ці ў лузе, ці ў лузе не травінка расла?  
Ці ў лузе, ці ў лузе не зялёная была?  
Яе ўзялі пакасілі ды ў стажочкі палажылі,  
Мусіць, трэба было, мусіць, трэба было! [11, с. 36];

Ці то кумаў такіх бралі –  
Шчасця, долі не жадалі. [11, с. 33]  
У сказах такога тыпу аб суаднесенасці прэдыката з семантычным суб'ектам сведчыць строга ўсталяваная форма дзеяслова (галоўнага члена граматычна аднастаўнага сказа), а менавіта форма 3-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага часу або форма множнага ліку прошлага часу:

А мне, маладзе, беднай сіраце,  
Болей жалю далі. [11, с. 41];

Спаць хачу – спаць мне не даюць! [11, с. 118]

У пэўна-асабовых сказах носьбіту прэдыкатыўнай прыметы адпавядае семантычны суб'ект, які выступае як "пэўная асоба", аб чым сведчыць форма дзеяслова (галоўнага члена граматычна аднастаўнага сказа), а менавіта форма 1-й ці 2-й асобы адзіночнага або множнага ліку цяперашняга ці будучага часу абвеснага ці загаднага ладу:

– Ой, кудрава бярозанька,  
Чаму не гарыш, а курыйшыся? [11, с. 32];

Маладая маладзіца,  
Чаму не робіш, а журыйшыся? [11, с. 32];

Буду гукаць, буду сцяваць,  
Ручкі заламаўшы. [11, с. 34]

Неабходна адзначыць, што ў тэкстах разглядаемых намі беларускіх народных песень часта сустракаюцца пэўна-асабовыя канструкцыі наступнага тыпу:

Не ўпавай жа, мая мамка,  
Што высокага росту,  
Ідзі мяне, ўтані мяне  
З высокага мосту. [11, с. 35];

Тушыце лучыначку,  
Лажыцеся спаць,



*А я, маладзюсенька,*

*На ўсю ноч гуляць. [11, с. 95]*

У структуры такіх сказаў пададзены асаблівы суб'ект – суб'ект імператыўнага дзеяння, выканаўца.

У абагульнена-асабовых сказах носьбіту прэдыкатыўнай прыметы адпавядае семантычны суб'ект, які выступае як “абагульненая асоба”, г. зн. дзеянне, абазначанае дзеясловам-прэдыкатам, аднолькава адносіцца да любой асобы, да кожнага. Такім чынам, утваральнік дзеяння ўяўляецца абагульнена. Але ў тэкстах беларускіх народных песень сямейна-бытавой тэматыкі такіх граматычна аднасастаўных канструкцый не выяўлена.

Дз.Дз.Вароніна, разглядаючы пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, абагульнена-асабовыя сказы, уводзіць паняцці суб'екта-агенса адкрытага і суб'екта-агенса скрытага. Адкрыты суб'ект дзеяння азначаецца наступным чынам: “Адкрыты суб'ект-агенса – гэта семантычная катэгорыя, здольная выявіць сябе ў структуры сказа як абазначаны, відавочны, экспліцыраваны суб'ект” [4, с. 78]. Калі ў семантычнай структуры экспліцытна або імпліцытна прысутнічае адкрыты агенс, які называе канкрэтную крыніцу дзеяння або стану (асоба, прадмет, з'ява), то сказ характарызуецца выразнасцю, пэўнасцю (сюды адносяцца двухсастаўныя, аднасастаўныя пэўна-асабовыя сказы, а таксама няпоўныя сказы, у якіх суб'ект пры неабходнасці лёгка можа быць экспліцыраваны, зыходзячы з сітуацыі або кантэксту). Скрыты суб'ект-агенса, уласцівы няпэўна-асабовым сказам, “не можа быць экспліцыраваны, выяўлены асобнай словаформай” [4, с. 78].

У няпэўна-асабовых сказах, як было падкрэслена вышэй, суб'ект уяўляецца няпэўна, а скрыты агенс рэалізуе гэтую семантыку няпэўнасці. У канструкцыях дадзенага тыпу суб'ект аказваецца недагавораным не выпадкова, як гэта адбываецца ў няпоўных сказах; ён наўмысна ўстраняецца з мовы, падаецца як невядомае, няпэўнае; “гэта незразумеласць як раз вельмі важная” для такіх сказаў [10, с. 371]. Няпэўна-асабовыя сказы і суадносныя з імі двухсастаўныя адрозніваюцца выяўленнем адносін непасрэднай прэдыкатыўнай прыметы да яго носьбіта: у няпэўна-асабовых сказах дадзеныя адносіны могуць быць ахарактарызаваныя як імпліцытныя, скрытыя, у двухсастаўных – як экспліцытныя, адкрытыя.

Такім чынам, гаворачы пра пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, абагульнена-асабовыя сказы, можна зрабіць наступныя вынікі:

1) “Сказ можа быць ахарактарызаваны як пэўна-асабовы, калі ў яго семантычнай структуры экспліцытна або імпліцытна прысутнічае адкрыты агенс, што называе канкрэтную крыніцу дзеяння або стану – асобу, прадмет, з'яву” [4, с. 78].

2) “У няпэўна-асабовым сказе агенс разумеецца няпэўна. Значэнне няпэўнасці рэалізуецца скрытым агенсам рознай семантыкі” [4, с. 79].

3) “Сказам са значэннем абагульненасці ўласцівы пазачасавасць і пазасабавасць. Апошняя абумоўлівае семантыку суб'екта абагульнена-асабовых сказаў – значэнне ўсеагульнага агенса” [4, с. 79].

Неабходна звярнуць увагу на двухсастаўныя сказы, у якіх граматычны суб'ект (дзеянік) не заўсёды з'яўляецца семантычным суб'ектам, а граматычны аб'ект (дапаўненне) – семантычным аб'ектам. Пры гэтым вялікую ролю адыгрываюць дзве прыметы:

1) “прыналежнасць назоўнікаў, якія абрамляюць дзеяслоў, да пэўных семантычных катэгорый” [7, с. 184];

2) “наяўнасць або адсутнасць цеснай семантычнай (у тым ліку фразеалагічнай) сувязі аднаго з назоўнікаў з дзеясловам” [7, с. 184].

Імёны ўласныя, словы з індывідуалізаваным значэннем “перацягваюць да сябе” функцыю семантычнага суб'екта, а імёны абстрактныя, “з меншай пэўнасцю, рэферэнтнасцю ўваходзяць разам з выказнікам у семантычны прэдыкат, асабліва калі паміж назоўнікамі і дзеясловам-выказнікам існуе цесная семантычная сувязь” [8, с. 51]. Гэтага ж пункту гледжання прытрымліваецца і Г.А.Золатава, падкрэсліваючы, што “назоўнікі адцягненыя прыметнікавага або падзейнага значэння, не маючы прадметнага, субстанцыяльнага значэння, не функцыянуюць у ролі прадмета-носьбіта прэдыкатыўнай прыметы” [6, с. 37].

Такім чынам, калі ў двухсастаўным сказе дзейнік выяўлены імем, меней канкрэтным, меней індывідуалізаваным, чым дапаўненне ва ўскосным склоне, то ў кантэкстуальна неза-



лежным выказванні семантычным суб'ектам становіцца імя ва ўскосным склоне. Пры гэтым дзеяслоў-выказнік можа ўтвараць з назоўнікам-дзеянікам устойлівае словазлучэнне, у якім дзеяслоў мае лексічна аслабленае, семантычна самастойнае або фразеалагічна звязанае значэнне. У дадзеным выпадку прадвызначанасць выяўлення семантычнага суб'екта ўскосным склонам абумоўлена зместам сказа. Напрыклад:

*Занёс мяне дурны розум  
Ў чужую старону.* [11, с. 35];

*Ка мне гора прыкацілася –  
Я ад мамкі адлучылася.* [11, с. 106];

*Няўдалае замужжэйка  
Мне свет завязала.* [11, с. 133]

Назіранні паказваюць, што ў двухсастаўных сказах семантычны суб'ект ва ўскосным склоне звычайна асоба: імя ўласнае або займеннік, г.зн. кампанент з індывідуалізаваным, канкрэтным значэннем. Значыць, "сродкам выяўлення суб'екта могуць быць розныя склонавыя формы, значэнне якіх устанаўліваецца з боку іх адносін да прэдыката. Пагэтаму ў значэнне суб'екта ўключана семантыка той склонавай формы, якая ў семантычнай структуры сказа аказваецца ў пазіцыі суб'екта" [4, с. 75]. Але выяўленне суб'екта не дзейнікам, а іншымі структурнымі носьбітамі прэдыкатывай прыметы можна аднесці да "перыферыі поля суб'ектнасці. Падставай для такой высновы служыць з'ява "зніжэння ранга суб'ектнасці" [12, с. 68].

Такім чынам, семантыка-сінтаксічная структура сказа "рэалізуе план сувязі сказа з рэчаіснасцю і адначасова канкрэтызуе план сувязі з мысленнем, выяўляючы не наогул суб'ект і прэдыкат думкі, а яго змястоўна-фармальныя разнавіднасці" [5, с. 25].

**Abstract.** The author studies the category of the semantic subject with respect to a situation (on the material of the Byelorussian national songs of the family and household subjects), classifies nominations of the subject, characterizes the ways of their use and determines relative frequency of their use.

### Літаратура

1. Н. Н. Арват, *Безличные отрицательные экзистенциальные предложения в современном русском языке: Конспект лекций по спецкурсу «Безличные предложения в современном русском языке»*, Редколлегия: Ю. Г. Скиба (отв. ред.) и др., Черновцы: Изд-во Черновицкого университета, 1968.
2. Н. Н. Арват, *Стилистика безличных предложений в современном русском языке: Конспект лекций по спецкурсу «Безличные предложения в современном русском языке»*, Редколлегия: Выхрыстюк (отв. ред.) и др., Черновцы: Изд-во Черновицкого университета, 1969.
3. А. В. Бондарко, *Интерпретационные аспекты семантики субъекта (на материале русского языка)*, Съоставително езикознание (София), №4-5 (1990), С. 117–121.
4. Д. Д. Воронина, *Типы агенса и значения определённости, неопределённости и обобщённости*, Филологические науки, № 4 (1975), С. 74–82.
5. Г. А. Золотова, *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва, Наука, 1982.
6. Г. А. Золотова, *О субъекте предложения в современном русском языке*, Филологические науки, № 1 (1981), С. 33–42.
7. И. И. Ковтунова, *Порядок слов и лексико-семантическая структура предложения*, Грамматическое описание славянских языков: Концепции и методы: Сб. ст. / Редколлегия: Н. Ю. Шведова (отв. ред.) и др., Москва, Наука, 1974, С. 182–190.
8. С. И. Кокорина, *О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке*, Москва, Изд-во Московского ун-та, 1979.
9. В. Н. Мигирин, *Категория состояния или бессубъектные прилагательные? Исследования по современному русскому языку*: Сб. ст., посвящённые памяти проф. Е. М. Галкиной-Федорук, Под ред. Т.П. Ломтева и А.А. Камыниной, Москва, Изд-во Московского ун-та, 1970, С. 150–157.



10. А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, 7-е изд., Москва, Учпедгиз, 1956.
11. *Сямейна-бытавыя песні* / [Склад. І.К.Цішчанка; Склад. муз. часткі Г.В.Таўлай; Рэд. тома А.С.Фядосік], Мінск, Навука і тэхніка, 1984.
12. *Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость / неопределённость*, Рос. АН, Ин-т лингвистического исследования; А.В.Бондарко, В.Гладров, И.Б.Доменина и др.; Редколлегия: А.В.Бондарко (отв. ред.) и др., Санкт-Петербург, Наука, 1992.

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт  
імя Францыска Скарыны

Паступіў у друк 27.04.04

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ имени Ф.Скоринны